

YABANCI
SEYAHILAR GÖZÜYLE
EYÜP

Yard. Doç. Dr. Nuray Özaslan

1964 tarihinde İstanbul'da doğdu. İstanbul Mimar Sinan Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi'nde Mimarlık öğrenimi gördü. Aynı üniversiteden yüksek mimar olarak mezun oldu. İngiltere, Londra Üniversitesi, University College London, Bartlett School of Architecture and Planning'de master, York Üniversitesi, Institute of Advanced Architectural Studies'de doktora öğrenimi yaptı. Anadolu Üniversitesi Mimarlık Tarihi Anabilim Dalı'nda Yardımcı Doçent Doktor olarak çalışmaktadır.

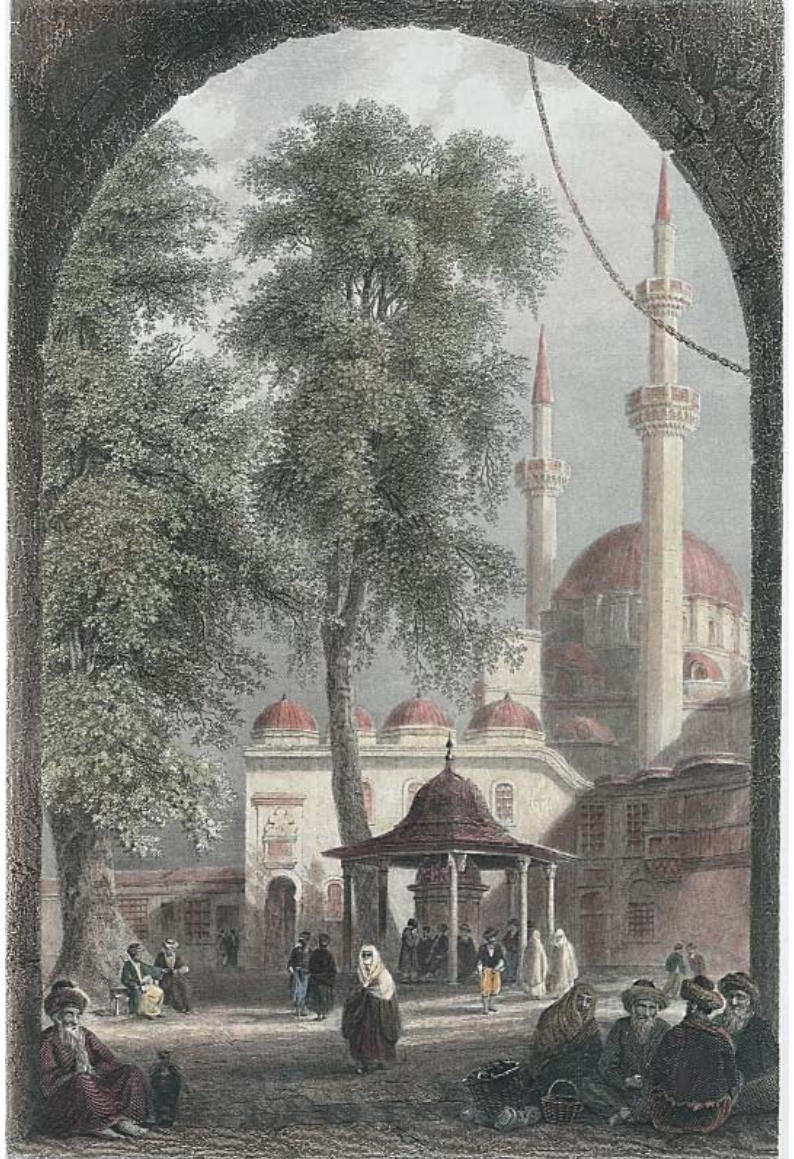
Tarih boyunca İstanbul görülmesi en arzu edilen dünya kentlerinden biri olmuştur. Doğanın güzellikleri ve mimarlık kültürünün ürünleri ile oluşan İstanbul efsanesi pek çok seyyahın yolunu bu büyüklü kente doğru yönlendirmiştir. Bu seyahatler sırasında Doğu imparatorluklarının görkemi hayranlıkla izlenmiş ve kayıtlara geçirilmiştir. Geçmişin İstanbul'unu bize anlatan bu seyahatnameler abartılı ifadelerine yada hatalarına rağmen yine de önemli belgelerdir.

Aydınlanma ve sanayileşme sürecini izleyen Ondokuzuncu yüzyılda Avrupa kendisi için soylu ve köklü bir tarihsel kimlik oluşturma çabası içinde Antik kültürleri araştırmaya başlar. Bilimin bilgi kaynağı olarak ilk sırayı aldığı bu çağda Antik kültürlerin coğrafyası da bilimsel araştırmaların, arkeoloji çalışmalarının, keşiflerin ve gözlemlerin merkezi olur. Avrupalının hem kendini tariflemek hem de diğer dünyaları keşfetmek arzusu Doğu'yu araştırmacıların, sanatçıların ve seyahatçilerin ilgi odağı haline getirir. İşte Doğu'nun en görkemli kentlerinden biri olan İstanbul bu yüzyılda da seyahatçilerin uğrak yeri olmayı sürdürmüştür. Fransız seyyah Théophile Gautier 1852'de İstanbul'a gelir. İçinde bulunduğu gemi Sarayburnu'na doğru döndüğünde gördüklerini "Hayali bir piyesteki bir opera dekoruna benzeyen harikulade bir panorama gözlerimin önüne seriliyor" diye ifade eder (Gautier 1971: 97). Kentin silüetinin etkileyiciliği ve olağanüstülüğü konusunda hemfikir olan seyahatçiler görmeyi arzu ettikleri bu "Şark" güzelliğini bulmuş olmaktan çok memnundurlar. Kente dâir betimlemeleri neredeyse gerçeküstü, masalsı ve ulvî bir güzellik tarifidir.

"Gökyüzü ile deniz arasında bu derece güzel...yükselen hiçbir toprak parçası tasavvur edilemez" (Gautier 1971: 97)

"İstanbul bir Babil'dir, bir dünyadır, alemin yaratılmasından önceki karışıklıktır" (Amicis 1981: 26).

"Tanrı ve insan, tabiat ve sanat burada, insan gözünün dünya yüzünde görebileceği en harika görünüşünü beraberce oturtmuş ve yaratmışlardır...bu haşmetli ve zarif topluluğu başka bir görünüm ile kıyaslamak istemek evren yaratılışına küfür etmek olur." (Lamartine 1971. 69).

Bu ve benzeri romantik ifadeler kentin nesnel özellikleri konusunda bilgi vermez; ancak bu yüzyılda sahip olduğu 'aura'sı konusunda ipuçları verir. İstanbul'un karmaşık kentsel dokusu ve doğası arasındaki uyum bir bütünsel imge olarak algılanabilen fizyonomisini oluşturmuştur. Kentin içlerine girildiğinde çamurlu yollar, eski ve bakımsız binalar, sokak köpekleri ya da 'tuhaf' giyimli Türkler gibi gözlemler bu algıyı biraz yıpratır da yine de İstanbul batılı seyahatçiler için Doğu'nun görkemli ve pitoresk bir kentidir. Eyüp ise Osmanlı toplumu için sahip olduğu öneme rağmen seyahatçilerin uğrak yeri olmaya ancak Ondokuzuncu yüzyılda başlamıştır. İstanbul'un fethi sırasında Ebu Eyyüb el-Ensârî'nin mezar yerinin bulunması ile kurulan bu

Eyüp Camisi Avlusu
W. H. Bartlett

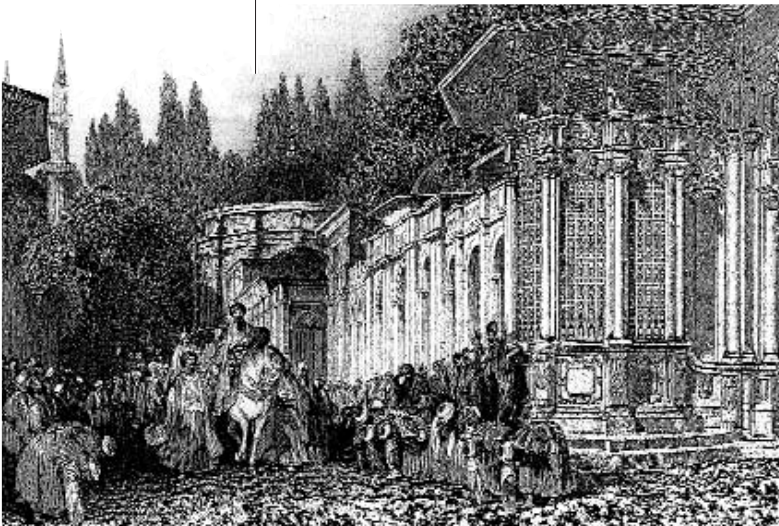
*Pardoe, Miss. (1838).
Beauties of the Bosphorus,
9, Virtue and Co., London*

ilk Osmanlı yerleşmesinin kuruluş gerekçesi kentin büyüme sürecini de belirlemiştir. Osmanlı İmparatorluğunun bu en kutsal mekan kılıç kuşanma merasimleri ile hanedanın politik yaşamının da önemli bir parçası olmuştur. Böylece Konstantinopol'ün kara surları dışında ve Haliç'in kuzeydoğusunda gelişen bu önemli dinsel ziyaret merkezi politik ve folklorik özelliklerinin yanı sıra kentsel ve mimari değerleri ile Osmanlı İstanbul'u için pitoresk bir yerleşim yeri olmuştur. Eyüp'ün bu özellikleri Haliç kıyılarında gelişecek olan sanayileşmeden nasibini almadan hemen önce Avrupalı seyyahlar tarafından da betimlenmiştir.

Fransız şair Alphonse Marie Louis Lamartine 20 Mayıs 1833'de İstanbul'a deniz yoluyla gelmiş ve 22 Haziran'da da Eyüp'ü ziyaret etmiştir. Kılıç kuşanma törenleri için padişahların buraya geldiklerini belirtir. Eyüp Câmîsini çevreleyen renkli boyalı ahşap evler vardır (Lamartine 1971:130). Haliç'in kıyısında sultanların sarayları vardır. Ertesi gün İstanbul'dan ayrılmak üzere yola çıkan şair Eyüp koyunun tepeye çıkan sessiz ve dolambaçlı yollarını, çıplak tepelerini aşarak kent duvarlarına ulaşır. Ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısına ait bu gözlemler sanayileşmenin sonuçlarıyla henüz karşılaşmamış olan kasabanın ölçeğine ve büyüklüğüne dair ipuçları verir. Eyüp câmîsi ve çevresinde gelişen fiziksel oluşumun henüz bugünkü gibi tepeleri ve tepelerin ardını sarmadığı açıktır. Dolayısıyla henüz yok edilmemiş olan Eyüp'ün yeşil dokusu kente dair betimlemelerde en önemli faktördür. Silhouette egemen olan iki faktörden

Sebil ve Türbeler Sokağı
T. Allom

Walsh, R. (1839). Constantinople the Seven Churches of Asia Minor, 49 Fisher, Son, & Co., London&Paris.

birisi çoğunluğu dinsel yapı olan anıtsal binalar diğeri de yeşil dokudur.

Daha sonra, 1838'de, İstanbul'a gelen Miss Pardoe Eyüp'ün Türkler'in en kutsal yeri olduğunu yineler. Eyüp câmîsinin hemen arkasında yükselen ve zengin bir bitki örtüsü ile kaplı olan mezarlıklar Miss Pardoe'yu çok etkiler (Resim 1). Miss Pardoe'ye (1838: 9 - 13) göre Eyüp kentsel fizyonomisi ve arka planını oluşturan bu mezarlık resimsel ve çok çarpıcı bir görünüm oluşturur. İyi inşa edilmiş yapılarla oluşmuş düzenli bir kent olarak bahsettiği Eyüp'ün önemli ve gösterişli yapılarından birisi Esmâ Sultan Sarayıdır. Sultan Selim'in büyük kız kardeşi Esmâ Sultan'ın kullandığı bu sahil saraya ait betimlemeler dönemin mimari tercihlerine işaret eder. Ayrıca Haliç kıyısında bütün orduya fes dikmek için kurulmuş olan bir de fabrika vardır. Caminin arkasında, mezarlığın en yüksek tepesinden bakıldığında Haliç'in tamamını ve biraz da Boğaz'ı gören manzara ise muhteşemdir (Resim 2).

Benzer gözlemleri aktaran Robert Walsh 1839'da İstanbul'da dır. 'Doğulu' kentlerin topografya ve doğal koşulları dolayısıyla Londra, Paris gibi bazı batılı kentlere göre daha avantajlı olduklarını ve İstanbul'un bu avantaja fazlasıyla sahip olduğunu ifade eder. Bu muhteşem kente Marmara Denizi'nden yaklaşmak dünyadaki diğer bütün kentlerden çok daha güzeldir (Walsh 1839: 1). Kılıç kuşanma törenlerinin yapıldığı kutsal merkeze yani Eyüp'e de giden Walsh kasabanın pitoresk güzelliği karşısında çok etkilenir (Resim 3). Buradaki bitki çeşitliliği ve yarattıkları görünümü hiçbir şey geçemez Walsh (1839: 50) için. Çiçeklerin en güzel kokularını yaydığı, bülbüllerin en güzel sesleriyle öttükleri bu kasabaya sanki Allah doğanın bütün zenginliklerini bahşetmiştir. Bütün bu güzelliklerin içinden Eyüp Câmîsi ve türbesi yükselir ve diğer vakıf eserleri ile birlikte sokakları oluşturur (Walsh 1839: 50). Daha çok huzur veren bir dinlenme yeri imgesi çağrıştıran bu romantik ifadeler yine kentin 'aura'sını açıklamaktadır.

İtalyan edebiyatçı Edmondo de Amicis 1874'de İstanbul'a gelmiş ve yukarıdakilere benzer ifadelerle İstanbul oryantalist imgesinin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Amicis'e (1981: 18) göre İstanbul'un en güzel man-

zarası Haliç'tedir ve tasviri imkansızdır. Kara surlarından, iskeleye inen, bahçelerle süslü Otakçılar mahallesi bunun az ilerisinde de "...zarif camii ve bembeyaz türbelerle, kabirlerle bir selvi ormanının içinde kalmış büyük mezarlığı ile Osmanlıların mukaddes toprağı, Eyüp mahallesi vardır" (Amicis 1981. 54). Amicis'in diğer seyyahlar gibi Oryantalist ifadelerle yaptığı betimlemeler bize Eyüp'ün nesnel durumunu anlatmaktan uzak gözükür. Ancak Batılı bir gözlemcinin hem kendi hem de "öteki"ne dair düşüncelerini de görürüz.

"Bu, fevkalâde bir sessizliğe gömülmüş aristokratik bir mahalle gibi, uhrevi bir hüznle beraber dünyevi bir hürmet hissini ilham eden bembeyaz, gölgeli ve şahane bir güzelliğe sahip mezar, şehridir...İstanbul'un başka hiçbir yerinde, ölüm tasvirini güzelleştiren ve korkmadan seyrettiren Müslüman sanatı bu kadar zarafetle gözler önüne serilemez" (Amicis 1981. 447).

Seyyahın bu tasvirleri gerçek yaşama dair ipuçları vermez ama Eyüp'ün önemli bir dinsel odak olması nedeniyle oluşan kimliğinin kentsel imgesini nasıl etkilediğini vurgular. Türbeler, mezar taşları ve yeşillikler ile biçimlenmiş mezarlıkların özellikle kentin silüetini nasıl etkilediği anlaşılır.

Yirminci yüzyılın ilk yarısında İstanbul'a gelen Dwight'da Eyüp camisi çevresinde gelişmiş olan kasabanın İstanbul'un en pitoresk yerleşimi olduğunu ifade eder. Seyyaha göre selvi ağaçları ve türbelerle birlikte çok güzel evlerin de biçimlendirdiği kentsel doku uyum ve bütünlük içindedir. Pek çok önemli kişi İslam aleminin bu önemli azizinin yanına gömülmeyi arzu ettiği için türbelerini burada yaptırmışlar (Dwight 1915: 139). Türbeler, Eyüp Camisi ve Haliç kıyıları arasında öyle yoğun bir şekilde yer alırlar ki kentin merkezi neredeyse yalnızca bu yapılar, mezar taşları, ulu ağaçlar ve aralarındaki yürüme yollarından oluşmuştur. Selvi ağaçları bu sessiz ve sakin bölgenin ardındaki tepede çoğunluktadır (Dwight 1915: 140). Câmî'nin arkasında ki bu tepe boyunca Piyer Loti Tepesine çıkan yol Eyüp'ün en pitoresk yoludur. Tepeye varıldığında İstanbul'un görkemli manzarası ile karşılaşılır. Bu silüete uzaktan bakışı sağlayan, Haliç'i bütün derinliği ile ve her iki kıyısıyla algılayabildiğimiz bir konumda olan Eyüp'ün

de İstanbul'un kentsel bütünlüğü içindeki yerini işaret eder. O hem İstanbul'un içinde hem dışındadır. Geçilen bir güzergah değil varılacak noktadır.

Eyüp'e gelen ve bize gözlemlerini, beklentilerini ve hatta önyargılarını aktaran bu seyyahların romantik ve oryantalist betimlemeleri eserlerinin esasını teşkil etmektedir. Dolayısıyla bunlar yaşama dair ipuçları elde edemediğimiz ancak; kentin görsel etkisi hakkında pek çok bilgi edindiğimiz kaynaklarıdır. Eyüp kentsel imgesini oluşturan en önemli fiziksel belirleyenin vakıf yapıları ve yeşil dokunun yanı sıra içinde bulunduğu topografya koşulları olduğu açıktır. 'Yer' koşullarına uyan bir nesnel oluşumun sonucu olarak ortaya çıkan Eyüp'ün pitoresk karakteri seyyahların ortak ifadesi olarak beliren 'bütünlük' ve 'uyum' gibi niteliklerin de bir sonucudur. Sanayileşme ile birlikte gelen gelişmeler sonucunda ortaya çıkan Mega-Eyüp'ün 'pitoresk' karakterinden ya da uyumlu kentsel dokusundan veya görkemli silüetinden söz etmek artık mümkün değildir. Büyüyen İstanbul'un büyüyen sorunlarına da ortak olan Eyüp'ün artık 'pitoresk' özellikleri ile değil sosyal, ekonomik ve siyasal nitelikleri ile oluşan bir kentsel imgesi söz konusudur. Mimari ve estetik birikimin belirleyici unsur olmadığı bir kentsel gelişme süreci bu imgenin ortaya çıkmasında önemli bir etkidir. Dolayısıyla Yirmibirinci yüzyılda Eyüp'ü görmeye gelen 'seyyahların' gözlemlerinde artık romantik ifadelerle tariflenen bir yerleşim yeri bulmak mümkün olmayacaktır.

Eyüp Camisi, Mezarlıklar ve Haliç Manzarası

W. E. Bartlett

Pardoe, Miss. (1838). Beauties of the Bosphorus, 11, Virtue and Co., London

KAYNAKLAR

- Amicis, Edmondo de (1981). İstanbul, Çev. B. Akyavaş, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- Pardoe, Miss. (1838). Beauties of the Bosphorus, Virtue and Co., London.
- Dwight, H. G. (1915). Constantinople, Old and New, Longmans, Green & Co., London.
- Walsh, R. (1839). Constantinople the Seven Churches of Asia Minor, Fisher, Son, & Co., London & Paris.
- Lamartine, A. M. L. (1971). Alphonse de Lamartine ve İstanbul Yazıları, Çev. N. Berk, İstanbul Kitaplığı, İstanbul.
- Bilgegil, M. K. (1955). Lamartine'e Göre İstanbul, İstanbul Enstitüsü Dergisi I, 1 19 - 122, İstanbul.
- Gautier, T. (1971). İstanbul, Çev. N. Berk, İstanbul Kitaplığı, İstanbul.